



CHIQUINDILARNI QAYTA ISHLASH BOZORINING SHAKLLANISHI
VA RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Maxmudova Guljayna Serikbayevna
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada chiqindilarni qayta ishlash bozorining shakllanishi va rivojlanish xususiyatlari har tomonlama tahlil qilinadi. Yozuv davomida bozordagi tarkibiy elementlar, jarayonlarning shakllanish bosqichlari, iqtisodiy va ekologik omillar, zamonaviy yangiliklar va davlat siyosatining ahamiyati keng yoritiladi. Muallif bozorning o‘shiga ta’sir qiluvchi omillar, muammoli nuqtalar, infratuzilma tarmoqlari va xalqaro tajriba asosida bozor mexanizmlari hamda istiqbollari haqida fikr bildirgan. Xulosa qismida esa, bozor taraqqiyotining barqaror yo‘nalishlari va zamon talablariga mos rivojlanish mexanizmlari haqida umumiy natija chiqariladi.

Kalit so‘zlar: chiqindilarni qayta ishlash, bozor shakllanishi, iqtisodiy rivojlanish, ekologik xavfsizlik, innovatsiyalar, infratuzilma, davlat siyosati.

Hozirgi kunda chiqindilarni qayta ishlash bozorining shakllanishi va rivojlanishi zamonaviy jamiyat uchun manfaatlarni uyg‘unlashgan, chuqur iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan jarayon hisoblanadi. Qayta ishlash bozori yoki sektori bugungi kunda ekologik xavfsizlik, resurslarni tejash, yangi ishlab chiqarish, sanoat loyihalari va ijtimoiy farovonlik uchun muhim sanaladi. Bozor mexanizmlarining to‘g‘ri tashkil etilishi, zamonaviy texnologiyalar va huquqiy asoslarning rivoji chiqindilarni qayta ishlash darajasini sezilarli oshiradi. Ushbu maqolada aynan ushbu soha bozorining shakllanishi, taraqqiyot yo‘llari va rivojlanish xususiyatlari tahlil qilinadi.

Chiqindilarni qayta ishlash bozori - iqtisodiy tizimda muayyan turdagi chiqindi resurslarini yig‘ish, saralash, qayta ishlash va yangi mahsulotga aylantirish jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lgan tarmoq hisoblanadi. Ushbu bozor



o‘z tarkibida xavfsiz va samarali ishlab chiqarish jarayonlari, ekologik boshqaruv, zamonaviy texnologik echimlar hamda davlat va xususiy sektor hamkorligini aks ettiradi. Chiqindilarni qayta ishlash bozorining asosiy ahamiyati resurslardan unumli foydalanish, chiqindilar sonini kamaytirish va atrof-muhitning asrashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, bozorning faol rivojlanishi energiya manbalari yaratishini, iqtisodiy barqarorlikni va yangi ish o‘rinlarini vujudga keltirdi.

Chiqindilarni qayta ishlash bozorining shakllanish bosqichlari quyidagi asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi: avvalo, huquqiy va tizimli asoslar markazda turadi. Davlat tomonidan chiqindilarni yig‘ish, ajratish va qayta ishlash jarayonini tartibga soluvchi qonunlar, loyihalar va dasturlar ishlab chiqiladi. Keyingi bosqichda, iqtisodiy manfaatlar asosida xususiy sektor va davlat sektorining o‘zaro hamkorligi shakllanadi. Raqobat muhitining paydo bo‘lishi, biznes sub’yektlariga bozor tizimiga kirib kelish imkoniyatining ochilishi, innovatsion texnologiyalar bilan tanishuv va ulardan samarali foydalanish imkoniyatlari yuzaga keladi. Bozor shakllanishi uchun muhim infratuzilma: chiqindi yig‘ish nuqtalari, chiqindilarni saralash va qayta ishlash zavodlari, logistik transport tizimi va yangi xom-ashyolarni qabul qilish punktlari zarur. Dastlabki bosqichda resurslarni to‘plash va saralash tizimi yetarli darajada rivojlanmagan bo‘lishi mumkin. Birinchi muvaffaqiyatli loyihalar natijasida bozor ishtirokchilari soni ortadi va xizmat turi xilma-xillashadi. Chiqindilarni qayta ishlash bozori turli ishtirokchilardan iborat: chiqindi ishlab chiqaruvchilar va yig‘uvchilar, saralovchilar, qayta ishlovchi korxonalar, qayta ishlangan mahsulotni qabul qiluvchilar va yakuniy iste’molchilar. Bozor tuzilmasining to‘g‘ri tashkil etilishi jarayonlarning uzluksiz va samarali kechishini kafolatlaydi [1].

Ko‘pchilik hollarda, bozor segmentlar (maishiy chiqindilar, sanoat chiqindilari, organik va anorganik chiqindilar, plastik, metall, qog‘oz va boshqalar) asosida yo‘naltirilgan bo‘ladi. Har bir segment uchun alohida



logistika va qayta ishlash texnologiyalari joriy etilgan. Zamonaviy qayta ishlash bozorining shakllanishi innovatsion texnologiyalar bilan chambarchas bogʻliqdir. Elektron chiqindilar, plastik va rezina, organik chiqindilar, shuningdek, metall va qogʻoz qismlarini qayta ishlash uchun har bir yoʻnalishda ilgʻor texnologiyalar ishlab chiqilgan.

Innovatsiyalar jarayonida energiya va resurs tejaladi, chiqindining atrof-muhitga salbiy taʼsiri kamayadi hamda qayta ishlab chiqarish samaradorligi ortadi. Koʻplab davlat va xususiy loyihalar doirasida energiyani chiqindidan olish, chiqindi gazlarini utilizatsiya qilish, oqova suvlarni tozalash va chiqindilarni poligonlarsiz qayta ishlash amaliyoti keng ommalashmoqda. Chiqindilarni qayta ishlash bozori shakllanishida ekologik va iqtisodiy omillar muhim rol oʻynaydi. Atrof-muhit ifloslanishini kamaytirish chiqarilgan chiqindilar miqdorining pasayishi, havoning, suvning va tuproqning toza boʻlishini taʼminlashga xizmat qiladi. Bozor mavjudligi ishlab chiqarish korxonalarini ekologik xavfsizlik, chiqindi kamaytirish standarti va zamonaviy qayta ishlash zavodlari bilan faol ishlashga majbur etadi. Iqtisodiy nuqtayi nazardan esa, chiqindilarni qayta ishlash sohasida yangi ishlab chiqarish tarmoqlari yuzaga keladi, ish oʻrinlari koʻpayadi, mahsulot tannarxi pasayadi, turli turdagi mahsulot xarajatlarining kamayishiga olib keladi va iqtisodiy barqarorlikka xizmat qiladi [2].

Chiqindilarni qayta ishlash bozorining rivojlanishi koʻp jihatdan bir qancha muhim omillar bilan belgilanadi. Ulardan eng asosiylari quyidagilardir:

- Davlat siyosati va normativ hujjatlar, chiqindi bilan ishlash jarayonini huquqiy tartibga solish;
- Xususiy va davlat investitsiyalari, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish;
- Hududiy va transport infratuzilmasi;
- Isteʼmolchilar kulturasini oshirish, aholining ekologik savodxonligi;
- Zamonaviy texnologiyalar va ilgʻor tajribalarni keng joriy etish;

- Bozor segmentatsiyasi, xizmatlar va mahsulotlarning xilma-xilligi;
- Xalqaro hamkorlik va tajriba almashish.

Dunyoning rivojlangan davlatlarida chiqindilarni samarali qayta ishlash, bozor mexanizmlari va xalqaro standartlarga muvofiq ravishda yo‘lga qo‘yilgan. Ularning ilg‘or tajribalari, innovatsion strategiyalari hamda normativ-huquqiy tajribalari boshqa davlatlar uchun ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro hamkorlik doirasida ilg‘or texnologiyalar importi, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va tajriba almashish asosida bozor tez sur‘atlar bilan rivojlanmoqda. Bu esa sohaning barqaror rivojlanishiga asos bo‘lib xizmat qiladi. Bozor shakllanishi va rivojlanish bosqichlarida zamonaviy infratuzilmaning mavjudligi muhim hisoblanadi. Chiqindilarni yig‘ish, ajratish, tashish va saralash punktlari, qayta ishlash zavodlari, yangi mahsulotlar ishlab chiqarish korxonalari, logistika va transport tizimlari - bularning barchasi bozorning uzviy qismlari sifatida xizmat qiladi.

Texnologik infratuzilmani yaxshilash orqali chiqindilarni samarali to‘plash va qayta ishlash jarayoni kengayadi. Sohaning rivojlanishi esa, yangi investitsiyalar va yirik loyihalarga turtki beradi [3].

Chiqindilarni qayta ishlash bozorini samarali rivojlantirishda davlat siyosatining tutgan o‘rni alohida ahamiyatga ega. Davlat tomonidan imtiyozli kreditlar va grantlar, soliq yengilliklari, ekologik to‘lovlar va boshqa moliyaviy rag‘batlantiruvchi choralarning ta‘minlanishi sohaning rivojlanishida kuchli motivatsiya bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, davlat organlari tomonidan zamonaviy laboratoriya va texnologik markazlar tashkil etilishi, ilmiy-tadqiqot dasturlarini qo‘llab-quvvatlash. Bu esa uchinchi sektor - jamiyat va biznes manfaatlarini uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi [4].

Bozor segmentatsiyasi – qayta ishlash sohasining har bir turiga ixtisoslashgan korxonalar, xizmat ko‘rsatish turlari va mahsulotlar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yishga yordam beradi. Segmentatsiya tufayli, maishiy chiqindi, sanoat chiqindisi yoki plastik va qog‘ozdan mahsulotlar ishlab



chiqarishda yondashuvlar farqlanadi. Alohida segmentlar uchun mos infratuzilma, iqtisodiy rag‘bat va yangiliklar samarali natija beradi. Kooperatsion munosabatlar ishlab chiqaruvchi, tashuvchi, saralovchi va qayta ishlovchi kompaniyalar o‘rtasida ijtimoiy-iqtisodiy hamkorlik va boy tajriba almashinuvini ta‘minlaydi. Chiqindilarni qayta ishlash bozorining rivojlanishi ko‘p jihatdan aholining ekologik tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy savodxonligiga bog‘liq. Chiqindi ajratish, yozilgan madaniyat, maishiy va sanoat chiqindilarini to‘g‘ri boshqarish bo‘yicha axborot-kampaniyalar aholining ushbu sohadagi xabardorligi va mas‘uliyatini oshiradi. Yangi texnologiyalardan foydalanuvchilar soni ortadi, jamiyatda ekologik madaniyat shakllanadi va bozor zamonaviy talablar asosida rivojlanadi [5].

Chiqindilar bozorini rivojlantirish istiqbollari eng avvalo yangi loyihalar va texnologik yangiliklarning ommalashuviga bog‘liq. Bozor tarmoqlari doirasida yuqori texnologiyalarga asoslangan innovatsion loyihalar va ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish salohiyati kengaymoqda. Rivojlanayotgan davlatlar uchun esa, zamonaviy chiqindilarni qayta ishlash markazlari, ekologik toza energiya manbalari, ekologik xavfsiz transport vositalari va boshqa innovatsion mahsulotlar ishga tushirilmoqda. Bu esa istiqbolda barqaror iqtisodiy va ekologik taraqqiyot uchun asos yaratadi.

Xulosa

Chiqindilarni qayta ishlash bozorining shakllanishi va rivojlanish xususiyatlari zamonaviy iqtisodiyot va ekologiya uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bozorning shakllanishi davlat siyosati, ekologik va iqtisodiy omillar, infratuzilma va texnologiyalarning rivoji hamda xalqaro tajribalar bilan bevosita bog‘liq. Bozorning izchil va barqaror rivoji resurslardan samarali foydalanish, ekologik muammolarni bartaraf etish, yangi loyihalarni joriy etish hamda soha uchun ilg‘or innovatsion texnologiyalar asosida rivojlanishni ta‘minlaydi. Xalqaro hamkorlik va ilg‘or tajribalardan foydalanish, davlat siyosatini izchil yuritish, mahalliy infratuzilmani rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalar bilan



boyitish, aholining ekologik madaniyatini yukaltirish, investitsiyani rag‘batlantirish natijasida chiqindilarni qayta ishlash bozori O‘zbekistonda ham global taraqqiyotga erishishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Zhuang, Y., Wu, S., Wang, Y., Wu, W., 2008. Source separation of household waste: A case study in China. *Waste Management*, 28(9), 2022-2030.
2. Wilson, D. C., Rodic, L., Scheinberg, A., Velis, C. A., Alabaster, G., 2012. Comparative analysis of solid waste management in world's cities. UN-HABITAT.
3. Hoornweg, D., Bhada-Tata, P., 2012. What a waste – A global review of solid waste management. *Urban Development Series Knowledge Papers*, World Bank.
4. Johansson, N., Corvellec, H., 2018. Waste policies gone soft: An analysis of European and Swedish waste prevention. *Waste Management*, 77, 322-332.
5. Chertow, M. R., 2001. The IPAT equation and its variants. *Journal of Industrial Ecology*, 4(4), 13-29.
6. Kemp, R., Parto, S., Gibson, R. B., 2005. Governance for sustainable development: Moving from theory to practice. *International Journal of Sustainable Development*, 8(1/2), 12-30.
7. Mazzanti, M., Zoboli, R., 2008. Waste generation, waste disposal and policy effectiveness: Evidence on decoupling from the European Union. *Resources, Conservation and Recycling*, 52(10), 1221-1234.

